

SPOŁEM, SPOŁECZNOŚĆ, SPOŁECZEŃSTWO

W XVI-wiecznym słowniku łacińsko-polskim Jana Mączyńskiego z 1564 r. (*Lexicon latino-polonicum...*) interesująca nas rodzina wyrazów jest reprezentowana przez następujące leksemy: *spólnie, spolność, spolny, wszospolność, wszospolny, po społu, społecznie, społeczny, spolek, społem, wespolek* [zob. Kuraszkiewicz 1963]. Jest to więc słownictwo dawne, dobrze zadomowione w polszczyźnie. Różna jest jednak jego geneza. Aleksander Brückner całą tę rodzinę wyrazów wywodzi od podstawy *pól* < psł. * *polъ* [BSEJP], podobnie Wiesław Boryś, który ponadto podaje etymologie niektórych wyrazów lub wyrażeń – por. *społem* < psł. * *съ полѣтъ* ‘z połową; razem’; *pospołu* < stpol. *po społu* < stpol. *społu* ‘razem z innymi; wspólnie’ [BorSEJP]. Podobną genezę należy przypisać formom *spólnie, spolność, spolny* (por. współczesne *wspólnie, wspólność, wspólny*). Są to zatem formy rodzime o genezie prasłowiańskiej, istotny jest tu jednak także wpływ języka czeskiego, który upowszechnił w polszczyźnie niektóre formy, poczynając od XVI w. – por. pol. *spolek* ‘towarzystwo, spółka’ < czes. *spolek* ‘spółka, wspólnota’, pol. *społeczny* < czes. *společny* ‘wspólny’, pol. *społeczność* < czes. *společnost* ‘wspólnota, spółka; społeczeństwo’, pol. *społecznie* < czes. *společně* ‘wspólnie, razem’ [zob. BSB]. O infiltracji języka czeskiego w wypadku tych wyrazów świadczy to, że formy czeskie są powszechnie notowane już w średniowieczu, podczas gdy formy polskie upowszechniają się dopiero w okresie średniopolskim (XVI–XVIII w.), a pamiętać należy, że w XV i XVI w. język czeski był uznawany za wzorcowy w porównaniu z polszczyzną. Poświadczenie tych procesów znajdujemy m.in. w inwokacji do *Kazania wtórego [o] miłości ku ojczyźnie z Kazań sejmowych* Piotra Skargi:

To wam rozkazuję – *mówi Pan Jezus* – abyście się **społecznie** miłowali. Pokój mój daję wam, pokój mój zostawuję wam [Skarga 30].

Brak jednak wśród tych wyrazów formy *społeczeństwo*, która w dzisiejszej polszczyźnie ma chyba największą frekwencję. Nie występuje ona w tekstach ani z XVI, ani z XVII w., a w wieku XVIII pojawia się dopiero w jego drugiej połowie, pierwotnie jako rzadziej występujący synonim rzeczownika *społeczność*.

Liberiusz papież **społeczność** brał z heretykami.

Ludzie z sobą łączący się, żeby podług pewnych przepisów do społecznego kresu doszli, zowią się **społeczeństwem**.

Społeczność jest jedną moralną istnością, której członkami są obywatele.

Słowność w interesach, ludzkość w obcowaniu, są to ogniwa, z których się składa łańcuch porządnego **współczeństwa** między ludźmi [SL].

Łatwo zauważyć, że w powyższych cytatach rzeczownik *społeczeństwo* ma dwa znaczenia: ‘zbiór osób kierujących się wspólnymi zasadami / przepisami ładu społecznego; wspólnota’, ‘obcowanie ludzi, utrzymywanie kontaktów międzyludzkich’. Oba te znaczenia w większym zakresie są rejestrowane w tekstach średniopolskich w odniesieniu do wyrazu *społeczność*, jak wiemy o genezie XVI-wiecznej, możemy zatem przyjąć, że druga połowa XVIII w. to okres, w którym forma starsza (*społeczność*) zaczyna powoli ograniczać zakres swego występowania, a forma nowsza (*społeczeństwo*) ten zakres zwiększa, ale nie uzyskuje jeszcze prymatu. Jest to faza, w której zaczyna się zaznaczać nowe szerokie znaczenie rzeczownika *społeczeństwo* (‘ogół ludzi pozostających we wzajemnych relacjach – duża wspólnota’), a zarazem zaczyna się utrwalać jako główne węższe znaczenie rzeczownika *społeczność* (‘ludzie należący do poszczególnych środowisk – mniejsza wspólnota’).

Procesy kształtowania się dominant znaczeniowych obu wyrazów trwały bez mała dwieście lat. Witold Doroszewski w *Słowniku języka polskiego* z połowy XX w. podaje trzy znaczenia hasła *społeczeństwo*: 1. ‘ogół ludzi pozostających we wzajemnych stosunkach wynikających z ich udziału w procesach produkcyjnych i w życiu kulturalnym; ogół obywateli danego kraju, okręgu, miasta itp.’, 2. ‘ludzie poszczególnych środowisk zawodowych, społecznych’, 3. *daw.* a) ‘towarzystwo, obcowanie z kimś’, b) ‘wspólność, wspólnota’, a odpowiednie znaczenia hasła *społeczność* odsyła do nich, nie ma więc wątpliwości, że to *społeczeństwo* jest hasłem prymarnym, nadrzędnym [SJPDor, VIII]. Z kolei w słownikach pod redakcją Stanisława Dubisza [USJP 2003; WSJP PWN 2018] oba te hasła mają już rozdzielne pojedyncze znaczenia, przy czym w hasle *społeczeństwo* parafraza znaczeniowa dotyczy **ogółu ludzi** (dużej wspólnoty), a w hasle *społeczność* – z kwalifikatorem *książk.* **ludzi poszczególnych środowisk** (mniejszej wspólnoty). Na podstawie tych notacji można przyjąć, że proces krystalizacji dominant znaczeniowych obu tych rzeczowników został zakończony na przełomie XX i XXI w.

We współczesnej polszczyźnie właśnie rzeczownik *społeczeństwo* stanowi centrum leksykalne tej rodziny wyrazów, należy także do słownictwa podstawowego (wspólnego różnym odmianom języka ogólnopolskiego), co znajduje wyraz w licznych połączeniach wyrazowych (np. *społeczeństwo cywilizowane, demokratyczne, obywatelskie, konsolidacja społeczeństwa*), związkach frazeologicznych (np. *wyrzutek społeczeństwa / społeczny, być, zostać, znaleźć się poza nawiasem społeczeństwa*) i zestawieniach terminologicznych (np. *społeczeństwo owadów*), w których występuje. Odsyłając do ich odpowiednich notacji słownikowych, warto przytoczyć na zakończenie tego szkicu jedno z tzw. skrzydlatych słów, zawierające konstatację dotyczącą „wspólnotowości” (wszak istota społeczeństwa na niej się zasadza) polskiego społeczeństwa, którą możemy odnieść zarówno do naszej historii, jak i do współczesności:

Jesteśmy żadnym społeczeństwem. Jesteśmy wielkim sztandarem narodowym
[Cyprian Kamil Norwid].

S.D.

Bibliografia

- BorSEJP – W. Boryś, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków 2005.
A. Brückner, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Warszawa 1970.
BSB – M. Basaj, J. Siatkowski, *Bohemizmy w języku polskim. Słownik*, Warszawa 2006.
W. Kuraszkiewicz (oprac.), *Wyrazy polskie w słowniku łacińsko-polskim Jana Mączyńskiego*, Wrocław 1963.
H. Markiewicz, A. Romanowski, *Skrzydlate słowa*, Warszawa 1990.
P. Skarga, *Kazania sejmowe*, oprac. J. Tazbir, M. Korolko, Warszawa 2003.
SJPDor. – W. Doroszewski (red.), *Słownik języka polskiego*, t. VIII, Warszawa 1966.
SL – S.B. Linde, *Słownik języka polskiego*, t. V, Lwów 1859, wyd. Warszawa 1995.
USJP – S. Dubisz (red. nauk.), *Uniwersalny słownik języka polskiego*, t. IV, Warszawa 2003.
B. Vydra, *Słownik polsko-czeski*, Praga 1951.
WSJP PWN – S. Dubisz (red. nauk.), *Wielki słownik języka polskiego PWN*, t. IV, Warszawa 2018.